

‘espàtula’, ‘pala de certs instruments’, diminutiu de SPATHA que tenia aquesta última accepció i provenia del gr. σπάθη id. □ 1.ª doc.: fi S. XIII, Desclot, *Cost-Tort.*, Cròn. de Jaume I.

«Metam-nos tots entorn d’él, e quan a la un dreçarà la lança, l’altre venga, e fira-l per les *espalles*, e derrocar-l’em en terra, e així no porà fer mal a negú», Jaume I (§ 60, Ag., p. 99; Casac. II, 32), on per tant el mot en plural és la part posterior del muscle o un poc més avall i tot. «Si son senyor encepegàs per casa, que ell, deya tot gint: ya-t trencasses lo coll e la *spatla* ---!», Eiximenis (cf. supra, ENSOPEGAR). OPou distingia bé: «la esquena dels hòmens: tergum; la esquena de les bèsties: tergum; les *espalles* dels hòmens: scapula; en los animals: armus; lo lloc de bax les *espatlles*, y aplega fins al lumbrícol: hypochondrium; lo espay entre les *espalles*: interscapilium» (*TbPu.*, 249).

Mentre la llengua va conservar, ben bé fins al segle XIV, l’ús viu de *dòs* NORSUM, hi hagué equilibri; i, en general, *espatlla* designava la part posterior del muscle, si bé amb alguna latitud que permetia fer arribar ocasionalment el terme, sigui fins al cim del muscle, sigui fins un poc més avall del que s’entenia pròpiament per *espatlla*: això és el que observem, p. ex., en la cita de Jaume I, mentre que en les cites que *AlcM* dona de Desclot i Muntaner és allò o ja quasi allò. En quedar del tot antiquat *dòs*, queda un buit que la llengua tendeix a omplir estenen més o menys l’aplicació de dos quasi-sinònims; alguns tend. a ampliar decididament el pl. *espatlles* fins a fer-lo omplir el paper de *dòs*, els altres al que estenen és *esquena*.

Aquest fins llavors havia designat les parts posteriors de diverses coses en tant que prominents o cantelludes: la prominència de l’espina en la persona; el dors cantellut d’una bèstia (ase, mul, etc.); la carena de certes muntanyes (menys punxeguda que una cresta i no tan ampla com certs serrats o calmes), que per això sovint s’anomenava *esquena d’ase*; fins i tot, en algun lloc, el carener d’una teulada. Des de la defallença de *dòs*, la tendència més estesa en la nostra llengua ha estat a ampliar el radi del mot *esquena*, que des de llavors ja no ha estat la traducció del fr. *échine* (i menys del cast. *esquina*) i sí la del fr. *dos*. En una part dels parlars occidentals i més en els valencians, s’ha preferit més l’extensió d’*espatlles*, cosa que s’observa ja en textos del S. XV, de provenença occidental o valenciana.

«Per cert és que’ls grechs no speraran la batalla, anç tantost que hoýran la tue fama gireran les *spatles*» en la versió del *Breviloqui* de Joan de Galles (*NCL.*, p. 79), text del S. XV, on es troben grafies com *donave*, *ere*, que apuntarien més aviat al cat. occid. (o maestr.) que al val. propi. Jo Martorell presenta casos on és la part posterior del muscle, i altres és ja clarament la noció de ‘dors’: «per les *spatles* de la muntanya, que per negú no fon vist, devallà» (Ag. II, 141), «en les *spatles* de la roca, havia un jardí molt ben arborat» (cap. 48), mentre que en d’altres pot entendre’s encara la part superior del dors: «ab los cabells larchs fins a les *spatles*», «e sens dir res, voltà les *spatles* e

anà-se’n a la sua posada» (Ag. I, 21; II, 52). També en OPou, que era home ja molt adaptat als usos valencians, es troba altres vegades amb el valor de ‘dors’: «paret de les *espalles* de casa: paries posticus» (p. 7).

Mentre això no s’estenguí massa, i mentre no es renuncià a l’ús d’*esquena*, això no és criticable. Serà bo sempre de repassar la *Conversa Filològica* que dedicà Fabra a aquest tema cap a 1925. El que en tot cas és molt criticable és l’usar amb el valor de ‘dors humà, etc.’ el mot *espatlla* en singular, adaptant-se a l’ús castellà; o bé renunciar a l’ús de *muscle*, tolint així el poder distintiu de la llengua, en quant se li fa pendre al mot *espatlla* una vaguetat tal de significats, que ja deixa de ser, en aquest punt, un instrument d’expressió clar: *espatlla* en singular usat des de ‘muscle’ (cast. *hombro*) fins a la cintura, la part posterior de qualsevol cosa, la part que sosté els pesos, etc.

Sembla que encara es pot considerar tolerable l’ús, que podem sentir a la ruralia valenciana, d’*espa(t)les*, en plural, designant la part posterior d’un paratge: «travessem la ròtxa del Pinar, a *espales* de la Penya de Maimó», Olocau de Carraixet (1962). Almenys en les altres regions de la llengua, siguem més severs, i vigilem molt la preterició d’*esquena* (ocasionalment *revés*, *revers*, *dors*) que fan alguns, en benefici d’*espatlla*. Ja començà això, en gent d’oficina, en el S. XVII: «en lo arxiu --- de Perpinyà, en lo manual 27, en las *spallas* de dit full, estan insertadas unas llettras ab les quals ---», c. 1647.¹

En escriptors del Princ., de vegades hi ha hagut alguna transigència amb usos acastellanats. L’ús de Verdaguier és correcte: sovint marcant l’*espatlla* o *espatlles* com a portadora de pesos (en què hi ha tant de la noció de ‘muscle’ com de la d’‘omòplata’): «Però la mar, obrint-se de colp, bromerejava / més enllà, un front exint-ne y *espatlles* de gegant, / y com llamp, rebatuda per ferrea mà, unà clava / volà ---», «--- dels fills de Grècia la somiosa pensa / lo veyca, com montanya, tot coronat d’estels, / y, ajupit, sens decaure; devall sa volta immensa, / servant ab ferma *espatlla* la màquina dels cels»; però en un cas Mn. Cinto cedí inconscientment al model castellà, sens dubte sentint-ho com una llicència poètica, que li permetia d’omplir un vers, excusable si es vol, perquè és un bon vers: «al éru espetec s’esquerda l’Atlàntida trement / --- / l’hèroe esblaymat sospita que és tot allò un desvari: / quan veu a ses *espatlles* un Geni agegantat / de qui --- ni la Sibila de Delfos ha parlat» (IV, 16b) (idea d’última hora, en el primer esbòs de 1867 el vers és molt diferent). En realitat, però, fou un dels mals moments del recreador de la nostra llengua poètica, que no se l’hauria hagut de perdonar: però els temps no havien arribat encara a llur maduresa i *aliquando bonus dormitat Homerus*.

Els seus contemporanis prosadors també ho usaren en general correctament: «agafà lo feix d’aura, se’l carregà sobre l’*espatlla*, y s’encaminà tota pensívola cap al mas», Bosch de la Tr. (*Lena*, 23).

En les terres del Nord, l’ús d’*espatlla* per ‘muscle’ s’estén avui fins al Pirineu: l’anoto fins a la vall de